

ПРОБЛЕМА «БАТЬКІВ І ДІТЕЙ» У ПОВІСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА «БРИГАНТИНА»

У статті досліджується специфіка художнього розкриття морально-етичних проблем, висунутих у повісті відомого українського письменника О. Гончара «Бригантина», пов'язаних з вирішенням традиційної для літератури теми «батьків і дітей», нелегкої праці педагогів, спрямованої на виховання «важких» підлітків.

Ключові слова: образ, кордоцентризм, сюжет, герой.

В статье исследуется своеобразие художественного осмысления морально-этических проблем в повести известного украинского писателя О. Гончара «Бригантина» в контексте традиционной для литературы темы «отцов и детей», нелегкой работы педагогов по воспитанию «трудных» подростков.

Ключевые слова: образ, кордоцентризм, сюжет, герой.

The article deals with the ethical problems described in the story «Brigantine» by the famous Ukrainian writer Oles Gonchar. These problems are connected with the solution of the generation gap issue, which is typical for literature. The article also depicts hard work of teachers directed on upbringing of difficult children.

Key words: character, cordocentrism, plot, hero.

Олесь Гончар – письменник, який мав рідкісний талант відчувати найболючіші проблеми сучасності. Такий глибоко осяжний погляд дається або провидцям, або геніям. В особі Олесь Гончара ці обидві сутності злилися воедино. Кожний митець має свої тематичні домінанти. Для Олесь Гончара – це людина, її внутрішній світ. Письменник глибоко аналізує людські вчинки, обмірковує людські помисли, намагається осягнути людську велич і чистоту. І в кожному своєму творі О. Гончар вболіває за долю людини, яка є для нього найвищим мірилом. Письменник, розуміючи, що духовність людини закладається в дитинстві, піднімає на сторінках своїх творів і проблеми виховання, стосунків батьків і дітей. Метою нашого дослідження стане повість О. Гончара «Бригантина», присвячена проблемам виховання.

Зазначимо, що проблема поколінь, стосунків батьків і дітей є класичною для світової літератури, й української зокрема. Цій темі присвячували свої твори В. Шекспір («Ромео і Джульєтта», «Король Лір», «Гамлет»), О. де Бальзак («Батько Горіо»), О. Пушкін («Станційний наглядач»), І. Тургенєв («Батьки і діти»), І. Нечуй-Левицький («Кайдашева

сім'я»), О. Коломієць («Дикий ангел») та багато інших. «Проблема ця існує тисячоліття... Виховання – категорія вічна» [2, с. 9], – читаємо у повісті О. Гончара «Бригантина». Але кожний період розвитку людства вносив у її вирішення свої нюанси й корективи.

Повість «Бригантина» (1973) написана в період так званого розвиненого соціалізму, тоді, коли державна пропагандистська машина стверджувала, що у системі радянського виховання проблеми відсутні, оскільки радянська молодь – найкраща. Але О. Гончар з цим не погоджувався. Завдяки своїй інтуїції, він зумів розкрити ті замовчувані процеси, що існували в суспільстві. Зокрема, його завжди хвилювали проблеми моральності, людської цінності, гуманістичного змісту життя, осмисленню яких і присвячено багато творів митця. Ці теми знайшли місце і на сторінках повісті «Бригантина». Письменник, за словами В. Земляка, виступив у цьому творі в образі «педагога, по-доброму усміхненого для відкритої дитячої душі, водночас вимогливого в своєму гуманізмі» [4, с. 27].

Сюжет повісті на перший погляд простий. У ній розповідається про «важких» підлітків, які живуть і навчаються у спецшколі. У кожного з них зранена життєвими негараздами душа і достукатися до її потаємних глибин нелегко. Але директор школи Валерій Іванович, завуч Ганна Остапівна, молода вчителька Марися Павлівна до останку віддають своє серце дітям, зломленим морально. Вони намагаються зрозуміти причини появи «важких» підлітків, той «неусвідомлений спротив юних душ», який штовхає їх на тяжкі вчинки, виправити помилки батьків. Не можна не погодитися зі словами, вкладеними в уста героя, Валерія Івановича: «Причини відхилень від норми щоразу бувають конкретні. Батьківське невміння чи небажання знайти з дитиною душевний контакт – від цього найчастіше зароджуються всі бурі конфліктів та правопорушень» [2, с. 144]. Шкільні педагоги прагнуть розтопити душі своїх вихованців, віднайти «людське заглушене», змінити думку про світ дорослих, який «у їхній уяві населений істотами ворожими, які тільки те й роблять, що вигадують для підлітка різні правила, обмежують його бажання, приборкують волю, вносячи у життя безліч заборон» [2, с. 164]. У директора, завуча, молодої вчительки нестандартний підхід до учнів спецшколи, бо вони вважають, що їхні складні вихованці «теж люди, кожен з них індивідуальність, і часто дуже колоритна, яскрава» [2, с. 164] і для цих педагогів «ростити людину – це радість!» [2, с. 164]. Може тому не побоявся директор та його однодумці влаштувати для школярів незвичний табір. Саме вони повірили у вихованців і вирішили розширити горизонти їхнього світу, змінити «режим напівсвободи», в якому «брама залізна глуха. У будці вартовий невідлучно. В який бік не розженись – мур тебе зустріне, мур такий, що його й собака не перескочить» [2, с. 25]. Єдиною межею, що відділяє їх від справжнього, вільного життя, стане смужка некошених трав. І назву цей табір має романтичну – «Бригантина». У цьому рішенні виявилася мудрість колишнього фронтовика: він показав, що

довіряє своїм вихованцям і дав можливість кожному з них перевірити себе, побороти в собі бажання про спокусливу втечу.

У зображенні образів Валерія Івановича, Ганни Остапівни, Марисі Павлівни, які сприймають світ палким серцем, а не холодною розсудливістю, відчувається відзвук філософії кордоцентризму, прихильником якої був О. Гончар. Втілюючи у своєму творі філософську концепцію мудрого Г. Сковороди, письменник стверджує, що людське завжди зводиться до духовного, а виховання духовності і є головним завданням педагога.

Автор у повісті підкреслює, що початки педагогіки криються у вічних цінностях народу. І розкриває ці істини Ганна Остапівна: «Проста була їхня[батьків] педагогіка. Знала я <...> за ними три чесноти, що в народі досить поширені. Перша, що трудилися обоє весь вік. Друга, що по правді жили. Ні на кого наклепу не зводили, ні обмови, вуста свої ніякою брехнею не опоганили... А третя, що вірно між собою любилися» [2, с. 170]. Як бачимо, в основі педагогіки завжди лежать одвічні моральні цінності. Можливо, й виникають сьогодні проблеми у вихованні дітей тому, що сучасні люди, технізовані й комп'ютеризовані, просто забули цю просту й велику мудрість. Діти не можуть жити без любові, а в сьогоденні часто не бачать цього почуття, тому й не розуміють його, не вчаться любити батьків, людей, землю, природу. «Там, де діти перестають любити батьків, там кінець усьому... Звідти й починаються всі нещастя. І насамперед для них самих, для дітей» [2, с. 180–181], – такий глибоко філософський висновок робить автор.

Увага автора зосереджена на образах дітей. У центрі твору постає образ Порфирія Кульбаки. «Сторожке, крутолобе» [2, с. 5], «бездоглядне дитя плавнів та шелюгів дніпровських», «а оченята бистрі, смішковиті – в них так і світиться інтелект» [2, с. 6]. Таким його вперше побачили вчителі спецшколи. У Порфирія тяжке дитинство: виховує його мати, батька він ніколи не бачив, утік з дому, бродяжив, був затриманий у порту при спробі пробратися на океанське судно. У хлопця, як визначили педагоги, «надміру загострений інстинкт свободи» [2, с. 11], яку він називає «право-воля». Щось від козацької вольниці є у характері цього героя, від славних прашурів, які боронили свою свободу. Тим самим О. Гончар підкреслював національну основу характерів своїх героїв.

Автор змальовує складну натуру головного героя. Усе життя підліток переживає відсутність у його світі батька. Звідси його «озлоблена настороженість» у ставленні до всіх, кого зустрічав на своєму шляху. Хоча він пишався своєю матір'ю, знатною гектарницею Оксаною Кульбакою, яка вирощує виноград, красується на дощі пошани в маленькому селищі Комишанці, «преславній столиці низового очеретяного царства» [2, с. 15]. День у день трудиться вона серед сипучих пісків «Української Сахари», праця для неї стала сенсом життя, у ній вона забуває своє жіноче безталання. Може, саме за тими «буденними негучними битвами, що тривають роками» [2, с. 23] і пропустила щось у вихованні сина Порфирія. Автор опоетизовує свою героїню, разом з тим розкриває причини синові поведінки. На думку

автора-оповідача та педагогів школи, чи не найбільшою помилкою Оксани було те, що вона не привчила з ранніх літ Порфира до роботи, виконання домашніх обов'язків, до того трудового ритму, який є одним з найважливіших факторів, що формує характер підлітка. «Візьму його з собою, дам сапу в руки, бере безвідмовно, покрутиться біля мене якийсь час, а тільки відвернулася – лови вітра в полі!» [2, с.47], – жаліється Оксана. У багатьох епізодах повісті «Бригантина» праця постає могутнім засібом виховання, духовного збагачення людини. Учителі спецшколи намагаються долучити своїх вихованців до праці, яку вважають одним з наймогутніших засобів виховання, що має на меті «переінакшити людину, змінити в ній те, що в первісних формулах заковано...» [2, с. 74]. Колишні «важкі» підлітки миють підлогу, працюють на подвір'ї біля клумб, «буйна правопорушницька челядь, гроза садків та парків, сама зараз тут садівникує, повзаючи по клумбах, чемненько квіти висіває та висаджує в сиру землю трояндові кущі!» [2, с. 79]. Зазначимо, що учні працюють разом з вихователями. Автор підкреслює роль прикладу старших, колективної праці, що мають позитивний вплив на формування підлітків. Окрім того, є й мотивація їхньої праці: побачення з рідними. А всі вони сумували за ними, бо були ж все-таки дітьми.

Образи вихованців спецшколи подано в динаміці. Яскравим свідченням їхньої зміни є той факт, що жоден з них не втік з літнього табору, хоча й не було там охорони, і з величезним задоволенням збирали лікарські рослини, працювали на радгоспних полях: «До роботи хлопців підганяти не доводиться, самі стараються, щоб виконувати норму в ранкові години, доки ще спека не вдарила» [2, с. 217]. І така улюблена свобода теж виявляється доступною, але ніхто з хлопців не збирався навіть порушувати правила.

Змінюється і головний герой – Порфирій Кульбака. Спочатку він декілька разів тікає із спецшколи, бо його душа прагне волі, свободи, «для нього свобода й розхристаність – поняття поки що рівнозначні» [2, с. 97] та потім все-таки повертається до школи. Протест Порфирія сприймається як вияв його вільної душі, його неприйняття будь-якого насильства, правил, умовностей. Протестує він і проти браконьєрів, які винищують природні багатства, не сприймає жорстокості людини, яка вбиває лелек, душить гербіцидами жайворонків у степу. Він закоханий у Дніпрові простори, у поля й виноградники, у Комишанку. Втеча із спецшколи, блукання у свої безкраїх «галасвітах» сприяли духовному переродженню Порфирія. У душі хлопчика, який прийшов у цей світ «як істота, зіткана з самої любові, з краси, з місячних марев та рос-росяниць опівнічних» [2, с. 106], а той був до нього не завжди ласкавим, пробудилися і вирвалися назовні почуття, що були прихованими і спали багато років: щось нове, незвично-добре пробудилося у ставленні хлопця до матері, в якій він помітив навіть дрібні зморшки, і вирішив повернутися до спецшколи, здійснивши найбільшу перемогу – над самим собою.

Фінал твору оптимістичний, сповнений віри у краще майбутнє вихованців спецшколи, в яких є шанс стати справжніми людьми. Символічною є назва літнього табору, що винесена і в назву повісті. У кінці твору в уяві головного героя постає бригантина, символ великого корабля – життя, яке очікує на юних героїв: Гену Буткевича, Гайцана, Рижова, Порфирія Кульбаку. «Нестримно несе хлопця бригантина його [Порфира] уяви, її дух нескорений, а він радісний стоїть за кермом, все далі й далі йде по водах розлогих та сяючих, і береги вітають його, і зустрічні капітани з веселим подивом запитують: звідки?» [2, с. 223]. Звичайно ж, з країни Дитинства, яка назавжди залишається в душі людини.

О. Гончар у повісті зображує людей, які є прикладом для вихованців спецшколи. Окрім героїні праці Оксани Кульбаки, це інспектор рибнагляду дядько Іван та його товариші, «мужні та сміливі люди», «охоронці голубих полів». Ці люди мислять планетарно, розуміючи, що вони не тільки лиман свій бережуть, а «турбуються про всю світову акваторію» [2, с. 209]. Близькість героїв до природи, любов до неї є ознакою їх високої моральності та доброти душі. Яскравим прикладом для Порфира та його товаришів слугує і його дідусь, фронтовик, який «не побоявся з негідниками зчепитися, коли цілою хуліганською ватагою вночі вони налетіли на радгоспні виноградники» [2, с. 209]. Загинув дідусь, але честь і гідність зберіг до останку. Отже, автор присвячує кращі сторінки своєї повісті людям праці, для яких вона «переростає у красу», героям трудових буднів, творцям мирного щасливого життя.

Показ життя спецшколи з його режимом напівсвободи витриманий в реалістичних барвах, без сентиментів, але не без гіркоти й болю, викликаних скаліченими долями малолітніх правопорушників. Образ Порфирія Кульбаки виписаний з такою рельєфністю й повнотою, внутрішнім змістом, що це ставить його в один ряд із найбільш примітними художніми типами Гончарової прози. У ще неусталеному, трохи бунтарському, мрійливому, сумбурному характері героя повісті «Бригантину» «закладено те живе зерно, з якого в майбутньому повинна вирости людина смілива, чесна, захоплена» [1, с. 24]. Хоча Кульбака досить часто збивається з дороги, робить безглузді вчинки (задирливо грубіянить матері, двічі тікає із спецшколи, бродяжить), та все це є скоріше свідченням не його страшних моральних вад, а тієї молоді енергії, що наповнює його й поки що не знаходить правильного виходу. Завдання вихователів, матері спрямувати цю енергію в потрібне русло. Порфирій має правильні орієнтири, за якими можна прослідкувати шлях розвитку цього образу. З тексту повісті зрозуміло, що герой мріє бути схожим на дядька Івана – сміливу і мужню людину, що не знає страху. Можливо, Порфирій продовжить у майбутньому справу свого дядька.

Сторінки, присвячені головному героєві, проникнуті романтикою юності, вірою в його духовний розвиток. Відчувається симпатія автора до молодого покоління, яке під керівництвом мудрих педагогів стане достойним майбуттям України.

Отже, можна зробити висновок, що у повісті О. Гончара «Бригантина» поставлено класичне питання про стосунки батьків і дітей. Письменник вустами героїв-дітей виражає суворий присуд світові дорослих і спонукає їх замислитися над багатьма своїми вчинками. Як справжній гуманіст, автор пропонує союз дітей і дорослих, адже усі ми живемо на одній планеті. «Світ для людини повинен бути всепрохідним, без будь-яких перешкод, як оте небо для птаха... Планета існує для всіх в однаковій мірі...» [2, с. 161]. У своїй повісті О. Гончар виконав основне завдання – «відкривати в людських душах джерела світлі і здорові, оскільки мистецтво та література покликані стояти на варті духовності людини, берегти й у вік НТР поетичний початок життя, первісний вогонь краси» [3, с. 144]. І в цьому полягає його місія на землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братан М.І. Сила любові: Слово про Олеся Гончара / Микола Братан. – Херсон: Просвіта, 2002. – 31 с.
2. Гончар О. Бригантина: Повість / Олесь Гончар – К.: Веселка, 1992. – 223 с.
3. Наєнко М.К. Краса вірності. У творчому світі Олеся Гончара / Михайло Наєнко – К.: Дніпро, 1981. – 216 с.
4. Слово про Олеся Гончара: Нариси, статті, листи, есе, дослідження / Упоряд. В. К. Коваль. – К.: Радян. письменник, 1988. – 647 с.